

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛІСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ПРАВА, ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ
БЕЗПЕКИ
КАФЕДРА ПРАВОЗНАВСТВА

ДОБРОВІНСЬКИЙ МИРОСЛАВ МИКОЛАЙОВИЧ

УДК 341.1/8 + 342.7

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

**Тлумачення Конвенції про захист прав людини і основоположних
свобод: проблема втілення у вітчизняній судовій практиці**

081 Право

Подається на здобуття освітнього ступеня «Магістр»

Кваліфікаційна робота на правах рукопису,
містить результати власних досліджень.

Використання ідей, результатів і текстів інших
авторів мають посилання на відповідне джерело.

М. М. Добровінський _____

Керівник роботи

Ляшенко Руслана Дмитрівна

кандидат юридичних наук, доцент,

завідувач кафедри правознавства

Житомир – 2020

Висновок кафедри правознавства за результатами попереднього захисту:

Протокол засідання кафедри правознавства № __ від «__» _____ 2020 р.

Завідувач кафедри правознавства

к.ю.н., доцент

_____

Р.Д. Ляшенко

(підпис)

«__» _____ 2020 р.

Результати захисту кваліфікаційної роботи

Здобувач вищої освіти Добровінський Мирослав Миколайович захистив кваліфікаційну роботу з оцінкою:

сума балів за 100-бальною шкалою _____

за шкалою ECTS _____

за національною шкалою _____

Секретар ЕК

_____

Т.П. Грушевська

(підпис)

АНОТАЦІЯ

Добровінський М.М. Тлумачення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: проблема втілення у вітчизняній судовій практиці. Кваліфікаційна робота на правах рукопису.

Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістра за спеціальністю 081 – Право. Поліський національний університет, Житомир, 2020.

Роботу присвячено комплексному та всебічному аналізу тлумачення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та застосуванню практики Європейського суду з прав людини під час здійснення судочинства в Україні у світлі встановлення загальноєвропейських стандартів правопорядку.

Проаналізовано особливості тлумачення Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод у світлі сучасних концепцій праворозуміння.

Запропоновано способи виявлення основних перспектив та шляхів вдосконалення механізму застосування і тлумачення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод при використанні практики Європейського суду в національній судовій практиці.

Ключові слова: *Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод, тлумачення, інтерпретація, Європейський суд з прав людини, Європейський суд, міжнародне право, національне право, судовий прецедент.*

ANNOTATION

Dobrovinskyi M.M. Interpretation of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms: the problem of implementation in domestic jurisprudence. Qualification work on the rights of the manuscript.

Qualification work for a master's degree in specialty 081 – Law. Polissya National University, Zhytomyr, 2020.

The work is devoted to a comprehensive analysis of the interpretation of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and the application of the case law of the European Court of Human Rights in the administration of justice in Ukraine in the light of European standards.

The peculiarities of the interpretation of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms in the light of modern concepts of legal understanding are analyzed.

Ways to identify the main prospects and ways to improve the mechanism of application and interpretation of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms in the use of the case law of the European Court in national case law are proposed.

Key words: *European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, Interpretation, European Court of Human Rights, European Union, International Law, National Law, Judicial Precedent.*

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ПРИЙНЯТТЯ КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ТА ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД ТА РОЗВИТОК ІНСТИТУТУ ЗАХИСТУ ОСНОВНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ	10
1.1 Історія прийняття Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод	10
1.2 Тлумачення правових норм: сутнісні характеристики	12
1.3 Тлумачення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у світлі сучасних концепцій праворозуміння	16
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1	22
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ТЛУМАЧЕННЯ КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ТА ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД	24
2.1. Методи та способи тлумачення Конвенції про захист прав та основоположних свобод 1950 року	24
2.2 Практика Європейського суду з прав людини як джерело тлумачення Конвенції 1950 року	28
2.3 Особливості тлумачення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та застосування практики Європейського суду з прав людини під час здійснення судочинства в Україні	31
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2	36
ВИСНОВКИ	38
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	41

ВСТУП

Актуальність теми. Ситуація, яка відбувається на території України в останнім часом актуалізує питання впровадження в нашій країні європейських стандартів прав людини. Через суперечності вітчизняних методів захисту прав людини здійснюються активна діяльність на шляху реформування сталої нормативно-правової бази щодо визнання і захисту прав людини. Зміни до Розділу II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» Конституції України є одним з основних векторів конституційної реформи. В 2015 р. Указом Президента України визначено Національну стратегію в сфері прав людини, в наш час відбувається активна діяльність щодо розроблення плану дій щодо її реалізації. Але саме тлумачення права наповнює всією різнобарвністю змісту лаконічні правові, юридичні формули, які закріплюють права людини, та забезпечує їх ефективний захист.

При тлумаченні правових норм про права і свободи людини вагомої ролі набуває практика Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), що підлягає застосуванню при здійсненні судочинства як джерело права (ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р.). Нові зміни законодавства підтверджують це твердження, про що говорять норми Законів України «Про відновлення довіри до судової влади в Україні» від 08 квітня 2014 р., а також «Про очищення влади» від 16 вересня 2014 р.

Але норми законодавства та юридична практика в нашій державі незважають на ту вагому обставину, що в результаті розгляду ЄСПЛ багатьох справ, ним було створено цілу низку основних принципів та методів, які встановлюють вихідні способи, вимоги до вирішення проблем про дотримання країною певних прав і свобод. Виходячи з цього, тлумачення права враховуючи практику ЄСПЛ потребує не тільки застосування юридичних позицій ЄСПЛ відносно певних прав і свобод, а й врахування створених ним доктринальних підходів.

У європейській та вітчизняній юриспруденції відомі науковці, правознавці приділяли багато уваги тлумаченню норм про захист прав людини. Серед них: М. Антонович, А. Бущенко, Л. Вільдхабер, Т. Гоббс, С. Головатий, Г. Гроцій, В. Зубар, К. Ізмайлов, Ф. Матчер, Ш. Монтеск'є, В. Первомайський, П. Рабінович, В. Сердюк, Л. Серені, П. Синицин, Т. Соловійова, П. Тейцтжан, Л. Тимченко, С Шевчук, А. Яновська та ін.

Але, незважаючи на великий інтерес до питання тлумачення правових норм, доктрини, сформовані Європейським судом з прав людини при інтерпретації права, в більшості випадків, науковцями не розглядаються, крім окремих робіт, які містять міжнародно-правову спрямованість. В цей же час в українська правова наука не містить комплексних загальнотеоретичних робіт, присвячених сформованим ЄСПЛ доктринам, через постулати сучасної теорії тлумачення права та прав людини. Системний аналіз цих доктрин дозволить створити важливі для практики рекомендації відносно їх ефективного застосування у вітчизняну систему права, що й обумовлює актуальність представленої кваліфікаційної роботи.

Мета і задачі дослідження. Метою кваліфікаційної роботи є аналіз тлумачення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та застосування практики Європейського суду з прав людини під час здійснення судочинства в Україні у світлі встановлення загальноєвропейських стандартів правопорядку.

Поставлена мета зумовила необхідність вирішення таких завдань:

- проаналізувати історію прийняття Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод;
- охарактеризувати особливості тлумачення Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод у світлі сучасних концепцій праворозуміння;
- з'ясувати особливості тлумачення норм Конвенції у світлі сучасного праворозуміння з огляду на її цілі та призначення на основі вироблених юридичною наукою і практикою ЄСПЛ принципів інтерпретації норм права;

- охарактеризувати особливості тлумачення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод як засадничого міжнародного договору про права людини в межах європейського правопорядку;
- проаналізувати практику Європейського суду з прав людини як джерело тлумачення Конвенції 1950 р.;
- визначити особливості тлумачення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та застосування практики Європейського суду з прав людини під час здійснення судочинства в Україні.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері тлумачення права з урахуванням практики Європейського суду з прав людини.

Предметом дослідження є тлумачення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Методи дослідження. Запропонований в кваліфікаційній роботі комплексний підхід до аналізу об'єкта та предмета дослідження, передбачає застосування загально та спеціальнонаукових методів. Наприклад, діалектичний метод дав змогу підтвердити закономірний характер створення еволюційного підходу до тлумачення права, розкрити правові традиції, під впливом яких відбувався його розвиток. Антропологічний метод зіграв вагомую роль при розгляді прав людей як особливого об'єкту правової інтерпретації. Комунікативний підхід розкрито у момент обґрунтуванні ідеї пошуку «європейського консенсусу». За допомогою герменевтичного підходу розкрито концепт самостійної інтерпретації понять. У роботі було застосовано системний підхід, що дав змогу розкрити зв'язок між принципами та доктринами тлумачення і використання Європейської конвенції. Історичний метод було застосовано для визначення тенденцій, що характеризують розвиток сьогоденної теорії правового тлумачення і вплив праворозуміння на неї. Формально-юридичний підхід використано під час аналізу міжнародних нормативних актів, а також національного законодавства України.

При написанні кваліфікаційної роботи за основу було взято наукові роботи українських і зарубіжних вчених у сфері теорії права, міжнародного права, європейського права про захист прав людини, окремих галузевих правових наук.

Практичне значення отриманих результатів полягає у їх використанні в навчальному процесі під час викладання курсів «Загальна теорія права», «Юридичне тлумачення» та ін., а також у правотворчій, інтерпретаційній та правозастосовній діяльності.

Апробація результатів дослідження. Окремі результати та висновки, отримані в ході проведеного дослідження, були предметом обговорення на засіданні кафедри правознавства Поліського національного університету та були опубліковані в науково-теоретичному виданні «Часопис Київського університету права» №3-2020.

Структура кваліфікаційної роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, шести підрозділів, висновків, списку використаних джерел (47 найменувань).

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ПРИЙНЯТТЯ КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД ТА РОЗВИТОК ІНСТИТУТУ ЗАХИСТУ ОСНОВНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ

1.1 Історія прийняття Конвенції про захист прав і основоположних свобод

Друга світова війна повністю перебудувала переконання всього людства щодо гарантії миру й відкрила багато проблемних питань: вперше у історії люди зрозуміли цінність демократичних основ суспільного устрою. Нацизм в тогочасній Німеччині, що проявився у геноциді, призвів до відновлення в післявоєнні роки теорії природного права, а також негативне відношення до ідеї расизму призвело до популяризації переконання про невід'ємність базових прав людей незважаючи на походження, колір шкіри.

В повоєнний час значно оновилися способи та методи захисту людських прав – вони набули міждержавне значення, перейшовши в ідеї створення якісно нового правопорядку, що базується на повазі до прав і свобод людини і громадянина. Країни, що ратифікували, мають бажання «зробити все можливе, щоб майбутні покоління ніколи не воювали» та «ще раз визначити основні права людини, у рівність жінок та чоловіків і рівність націй». Як висновок, це стало наслідком підписання 10 грудня 1948 року Загальної декларації прав людини, що має своєю метою сприяти побудови «світу, де людство буде вільне від страху», де права людей будуть охоронятись «законом з метою встановлення миру на землі, щоб люди не були змушені переходити до крайностей, до повстання проти порушення прав».

Також потреба забезпечити якісну реалізацію прав і свобод людини проявилися не тільки на міжнародному, але і на місцевому рівнях. В країнах Європи, що найбільше постраждала від війни, були створені інтеграційні процеси, наприклад Конгрес Європи, що пройшов в Гаазі в травні 1948 року. У нормативно-правових актах, що були прийняті на цьому Конгресі, є заклик до побудови фінансового, а також політичного союзу країн Європи, що має

базуватися на Хатрії прав людини і Суд, який має здійснювати її реалізацію [1, с. 638-639].

Також, 5 травня 1949 року, на конференції, що пройшла в місті Лондон, було прийнято Статут Ради Європи. Метою нової спільноти було встановлення єдності між її членами з метою розвитку переконань і принципів, що є їх спільним досягненням.

З метою, щоб встановлені міжнародною спільнотою Європи ідеї, основою яких є верховенство права, не були тільки прописаними в документах, а віднайшли свій прояв в житті та ефективно діяли [1, с. 640].

19 серпня 1949 року на засідання Консультативної Асамблеї Ради Європи виступив П. Тейтжан, який розповів про проект Конвенції про захист прав та основоположних свобод (далі – Конвенція). Згідно з проектом Конвенція має визначити низку прав людей, а також відбудувати Європейський суд з прав людини, що повинен визнати незаконними законодавчі акти та інші адміністративні та судові акти, які б не відповідали основним невідчужуваним правам. На його думку, треба було створити Комісію, яка здійснює контроль за відбором справ для їх подальшого розгляду в Суді. Після виступу П. Тейтджана, Асамблея прийняла рішення передати на доопрацювання цього питання Комісії з правових питань. Комісія доопрацювала список прав і свобод, що мають бути зафіксовані в Конвенції, встановивши надання можливості подання заяв про порушення прав і свобод простими громадянами [2, с. 210-213]. Це й зумовило необхідність в побудові Європейського суду з прав людини, бо до повноважень Міжнародного суду ООН відносилось тільки вирішення питань, де сторонами були не приватні особи, а країни.

Дороблений комісією з правових питань проект аналізувався на форумі Консультативної Асамблеї в вересні 1949 року, і після фінальних уточнень його обуло зафіксовано 64 голосами і перенаправлено до Комітету міністрів Ради Європи. Однак, Комітет міністрів вказаний проект передав на аналіз до спеціалістів країн-членів Ради Європи, а згодом – на Конференцію посадових

осіб. Після довгих переговорів, учасники Конференції домовились про переліку та обсягу прав і свобод, який має бути в Конвенції, а також прийшли до рішення визнати повноваження Європейського суду з прав людини факультативними. Тобто, складено правило, відповідно до якого обов'язковість юрисдикції Суду для певної країни-члена Ради Європи мала визнаватись лише після спеціальної заяви певної країни [2, с. 217].

7 серпня 1950 року Комітет міністрів прийняв до розгляду проект Конвенції, розглянувши поправки Великої Британії щодо права подання приватних скарг. 25 серпня 1950 року Консультативна Асамблея Ради Європи розглянула рекомендацію додати в Конвенцію такі права, як право власності, право на освіту та на вільний вибір державної влади. Однак, згодом ці поправки були передані науковцям на доопрацювання.

Врешті-решт Конвенція про захист прав та основоположних свобод людини і громадянина була ратифікована на сесії Комітету міністрів в столиці Італії 4 листопада 1950 року.

Більше ніж за 50 років, що пройшли з моменту підписання Конвенції, вона декілька разів змінювалась та доопрацьовувалась за допомогою Протоколів.

Норми Конвенції та Протоколів до неї загалом можна розділити на такі види: матеріальні, організаційні і процесуальні.

Матеріальні норми є в Розділі I Конвенції та Протоколах №1, 4, 6, 12, 13 до неї, де зафіксовані гарантовані права і свободи людини і громадянина.

Організаційні і процесуальні норми, звичайно також відіграють велику роль. Перші встановлюють порядок організації роботи Європейського суду з прав людини, другі – фіксують базові питання процесу розгляду справ Європейським судом, процесуальні права та обов'язки сторін процесу [3, с. 336].

1.2 Тлумачення правових норм: сутнісні характеристики

Проблема тлумачення правових норм є одною з найактуальніших і найбільш дискусійних як в національній, так і закордонній правовій науці, бо інтерпретація правових норм – це важливий і важливий елемент правореалізаційної діяльності, тому що неможливо використовувати норму права, не з'ясувавши її зміст, а також надати її правове роз'яснення; інтерпретація є важливим структурним елементом правової кваліфікації юридичної справи та винесення правозастосовного рішення по справі. Також, тлумачення норм права є потрібним елементом процесу правотворчості і має місце на всіх етапах правового регулювання й вагоме значення для всіх сторін правової роботи. Тлумачення норм права єднає правові поняття, правову культуру та юридичну практику. Виходячи з цього, юридичне тлумачення (юридична герменевтика) є одночасно наукою та мистецтвом, а тому, займає передові місця юридичної майстерності та кульмінацією юридичної діяльності.

Як вказує А. Яновська, через багатозначність правової термінології постає потреба з'ясувати методика тлумачення, яка допоможе визначити і навіть за потреби звужити або розширити значення певних юридичних понять. Але неточність не може бути цілком усунута, бо тлумачення – це багатозначний метод, для нього необхідне здійснення вибору між різними суперечними варіантами [4, с. 38-41].

Тлумачення норм права включає два елементи: з'ясування змісту норми права і роз'яснення її змісту.

Тлумачення в формі з'ясування представляє собою внутрішній розумовий процес, який проходить у свідомості інтерпретатора, в цей час, суб'єкт інтерпретації в першу чергу усвідомлює зміст норми права особисто для себе. Тлумачення-з'ясування – це внутрішній розумовий процес пізнання права, що не виходить за межі свідомості самого суб'єкта-інтерпретатора. Тлумачення-з'ясування показує гносеологічну (пізнавальну) суть тлумачення. З'ясування змісту норм права відбувається за допомогою певних прийомів і способів тлумачення. З'ясування норм права являє собою

творчу інтелектуально-вольову активність інтерпретатора. Від об'єктивності, повноти і юридичної точності з'ясування змісту норм права залежить ефективність його реалізації.

Тлумачення норм права у формі роз'яснення є продовженням розумової діяльності, однак ця сторона діяльності передана іншим суб'єктам, які мають розуміти суть і зміст правового припису. Важко не погодитись, що роз'яснення – це діяльність, що показує розкриття, викладення і доведення змісту норм права «для інших» з метою усунення незрозумілості і забезпечення ефективного застосування щодо тих обставин, на які вони розраховані. Роз'яснення містить зовнішню форму вираження – видання інтерпретаційного акта [5, с. 113-115].

Термін «тлумачення» дуже неоднозначний. Поняття «інтерпретація» (лат. *interpretatio* – роз'яснення) виражається через роз'яснення, тобто розкриття сутності певного явища і використовується багатозначно. Тлумачення в загальному розумінні (*sensu largo*) – це можливість пізнати знаки, що переходять від одного до іншого і засвоюються через зовнішні прояви (тексти, мова, жести та ін.). Інтерпретація у вузькому розумінні слова (*sensu stricto*) – це роз'яснення суб'єктами пізнавальної діяльності письмових текстів і розкриття їх справжнього змісту.

З'ясування змісту правової норми при інтерпретації й роз'яснення, хоча і є взаємопов'язані, однак це два різні процеси. Роз'яснення є безперечно важливим, але не обов'язковим структурним елементом процесу тлумачення. Однак для правозастосовного тлумачення – це дуже важлива складова. Право суб'єкта на здійснення діяльності з тлумачення являє собою обов'язок, що йому кореспондується, дати конкретне роз'яснення правових норм [5, с. 147-148]. Акти офіційної правової інтерпретації і є зовнішньою формою діяльності щодо тлумачення правових норм. Цей підхід у розумінні тлумачення, який об'єднує з'ясування і роз'яснення, дає можливість вести розмову про інтерпретацію норми права як про метод пізнання, з одного боку, і про тлумачення як вид правової діяльності – з іншого.

Виходячи з цього, з'ясування і роз'яснення дві діалектично взаємозалежні складові одного процесу тлумачення. А інтерпретацію норм права варто розглядати як процес, що проходить у людській свідомості у формі різних внутрішніх інтелектуально-вольових операцій (з'ясування змісту норм), які знаходять вираження зовні (роз'яснення) у формі інтерпретаційного акта чи юридичної консультації.

Якщо в тексті є смисл, то і в законі є юридичні норми, причому ще до тлумачення. У ході аналізу вказаного положення стає зрозумілим, що його подекуди некоректно розуміють. Може виникнути хибна думка, що правова норма існує самотійно від людини і являє собою ідеальну сутність. Однак інтерпретатор, навіть якщо він представник реалістичної теорії тлумачення, вдається до тлумачення тільки через те, що допускає, що текст має смисл. Мати смисл для тексту означає, що словам і реченням, з яких він складений, відповідає той чи інший спосіб вжитку, та чи інша суспільна практика. Отже, життя смислу та юридичної норми – не світ ідей, а практика суспільства. Інтерпретація ж відкритих текстів, звичайно, не може бути лише продуктивною чи тільки репродуктивною діяльністю. Вона включає і перше, і друге.

Як зазначає М. Андрієвський, тлумачення юридичних норм – це не тільки власне їхнє розуміння і роз'яснення, а й інтерпретація. Саме в інтерпретації правових приписів полягає ординарна функція юридичного тлумачення [6, с. 12-14]. Вважаємо, що не зовсім коректно визначати тлумачення права тільки як техніко-юридичну процедуру. В наш час найбільший вплив на тлумачення змісту норм внутрішнього права мають загальновизнані світовою спільнотою принципи гуманності, повага до прав людини і справедливості, що діють за допомогою конституційних і міжнародно-правових механізмів. Інтерпретація правових норм з огляду на ці основоположні принципи (тобто своєрідна гуманізація норм) – нині також одна з основних функцій правового тлумачення. А об'єктом тлумачення є

правова норма, її зміст, воля законодавчого органу, матеріалізована у нормі права, що інтерпретується.

З огляду на це, тлумачення норм права є науковим пізнанням, що являє собою складну розумову діяльність, направлену на з'ясування і роз'яснення волі законотворця, що об'єктивована в нормі права, а також результати цієї діяльності. Тлумачення є важливим політико-юридичним елементом виявлення чіткого змісту права [7, с. 220-221]. Юридичне тлумачення є загальнообов'язковим в процесі реалізації правових норм. Потреба тлумачення визначається тим, що нормативно-правові акти включають загальні, часто абстрактні норми, що потребує серйозної розумової діяльності, з застосуванням правових та інших спеціальних знань. В той же час тлумачення виступає як внутрішній розумовий процес, який не виходить за межі свідомості самого суб'єкта-інтерпретатора. Через це потрібно вважати, що тлумачення – це не лише з'ясування, а й роз'яснення норми права. В наш час в нашій країні питання тлумачення набирає актуальності і має вагоме значення для практичної правової діяльності [7, с. 222].

1.3 Тлумачення Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод у світлі сучасних концепцій праворозуміння

23 роки минуло з моменту ратифікації Верховною Радою України Конвенції, що стало початком становлення та розвитку українського законодавства щодо захисту прав людини. З цього часу науковці ведуть відлік нового етапу розвитку вітчизняної правової системи – впровадження європейських правових цінностей до національного права.

Наразі Конвенція є базовою складовою системи захисту прав людини та її законних інтересів. Конвенція є першим документом на міжнародній політичній арені Європи, що покликаний захищати основоположні права людини. Вказаний нормативно-правовий акт є договором між державами, який започаткував європейський комплекс наднаціонального контролю за дотриманням основоположних прав і свобод людини [8, с. 362].

Як вказує С. Головатий, «ратифікація Україною Європейської конвенції з прав людини розбудувала нову ситуацію в системі захисту прав людини в нашій державі. Перед науковцями виникає потреба, з однієї сторони, не відступати від положень Європейської конвенції з прав людини, а з іншої – посилатися під час винесення рішень на практику Суду щодо розгляду справ про порушення цих прав» [9, с. 11]. Простіше кажучи, передові місця в українському законодавстві зайняли проблеми, які, не змогли отримати належного теоретичного та практичного вирішення. До прикладу, зазначаємо, що це: застарілий спосіб визначення змісту норм, що забезпечують реалізацію принципу верховенства права, нерозуміння необхідності офіційного визнання судового прецеденту, як засобу, що визначає зміст конституційних прав і свобод, природно-правового характеру основоположних прав людини, відсутність наукових досліджень щодо меж необхідного врахування практики ЄСПЛ вітчизняними судами [10, с.135].

З метою запобігання в майбутньому порушень Україною зобов'язань, передбачених міжнародними договорами, важливо щоб українські суди застосовували практику положень Конвенції, а також практику ЄСПЛ.

Конвенція не встановлює конкретного алгоритму застосування її норм. Використання положень Конвенції істотно різниться в європейських країнах. Одні віддають перевагу до підходу «монізму», метою якого є мінімізація відмінностей між національним і міжнародним правом, а також імплементація Конвенції у внутрішнє законодавство. Інші схиляються до «дуалізму», який встановлює межу між внутрішнім і міжнародним правом, відповідно Конвенція визнається самостійним актом [8, с. 362].

Наприклад, в Швейцарії, Франції, Бельгії положення Конвенції мають перевагу щодо невідповідних їм положень внутрішнього законодавства та мають пряму дію в національному праві. Австрія взагалі надала Конвенції конституційний статус, це засвідчує пріоритет норм Конвенції щодо норм внутрішнього права.

В таких країнах як Німеччина, Іспанія, Португалія норми Конвенції мають перевагу щодо положень тих нормативних актів, які вступили в дію до набуття Конвенцією чинності.

В нашій державі Конвенція є частиною національного законодавства, тобто має таку ж юридичну силу як інші нормативно-правові акти. У разі наявності суперечностей між внутрішнім законодавством України та Конвенцією, перевагу матимуть саме норми вказаного міжнародного договору [11, с.87-88].

Враховуючи те, що Конвенція як складний механізм має безпосередню дію в межах юрисдикції системи судів України, принципи тлумачення Конвенції, які застосовуються ЄСПЛ, мають цінність та є особливими для представників феміди.

При використанні норм Конвенції вітчизняні суди, в першу чергу, повинні застосовувати загальні принципи інтерпретації і тлумачення міжнародних договорів. Варто зважувати на прецедент і норми міжнародного права, що використовуються у взаємовідносинах між країнами, які підписали Конвенцію. Термінам, які є у Конвенції, можна надавати спеціального значення тільки тоді, коли це визначено як мету учасників. При тлумаченні Конвенції слід зважати на потребу постійного тлумачення, тому що Конвенція є динамічним механізмом та має тлумачитися відповідно до вимог сучасності.

Зазвичай науковці виокремлюють принципи тлумачення норм Конвенції, які визначають основні ідеї розуміння їхнього змісту. Ці принципи взаємодіють, а також взаємодоповнюють один одного, що дає підстави вважати їх системою принципів тлумачення положень Конвенції.

Проаналізувавши норми Конвенції, можна виокремити наступні принципи тлумачення, зокрема: ефективного та динамічного тлумачення (дає можливість інтерпретувати норми Конвенції до суспільних умов, які завжди змінюються. Конвенція має бути пристосована до умов сьогодення); правової визначеності (забезпечує можливість використати відповідне право в разі

необхідності); пропорційності та забезпечення рівноваги інтересів (полягає у встановленні рівноваги інтересів окремого громадянина з інтересами публічної влади, обмеження на свободи, які передбачені Конвенцією, повинні відповідати законній меті, для якої використовуються вказані обмеження, а також між обраними способами і законною ціллю, для якої є певні обмеження, має бути розумне пропорційне співвідношення); забезпечення певної свободи національного розсуду (уповноваженим суб'єктам делегуються повноваження щодо тлумачення та конкретизації норм Конвенції, згідно реалій всередині країни); автономного тлумачення (можливість Суду не звертати увагу на значення термінів, яке в них вкладається у межах національних правових систем); врахування загально визнаних міжнародних стандартів і принципів міжнародного права; забезпечення мінімальних гарантій прав і свобод людини (згідно зі ст. 53 Конвенції, якщо в Конвенції зафіксовані менші гарантії прав, порівняно з національним законодавством, то держава не має права, посилаючись на Конвенцію або офіційне тлумачення її норм, порушувати чи обмежувати права, передбачені внутрішнім правом). Також, Конвенція не може бути підставою для ухилення від виконання державою більших зобов'язань, згідно інших міжнародних угод щодо прав людини, учасницею яких вона є [8, с. 363].

Вважаємо, що подальше дослідження вказаних принципів має важливе значення для ефективного тлумачення норм права як ЄСПЛ, так і суб'єктами публічної влади, які застосовують положення Конвенції в юридичній діяльності. Вказані принципи забезпечують комплексний захист прав людини та унеможливають вузьку інтерпретацію прав, передбачених Конвенцією [8, с. 363].

Враховуючи те, що метою прийняття Конвенції було визначення та розвиток ідеалів і цінностей демократичного суспільства, варто звернути увагу на її об'єкти та мету. Цими ідеалами та цінностями є різні позиції та погляди, що відображають різні інтереси в суспільстві, свобода мислення,

верховенство права з доступом до судів, свобода вираження думок, які є основою демократії в соціумі та важливою умовою для його розвитку та реалізації кожної особи, вільні обговорення в політиці, що є основою концепції демократичного суспільства [8, с. 364].

Варто зазначити, що Конвенція містить норми, які вказують на окремі забороняючі положення щодо процедури тлумачення. До прикладу, існує норма щодо тлумачення тексту всієї Конвенції: «Ніщо в цій Конвенції не може тлумачитися як таке, що означає, що яка-небудь держава, яка-небудь група осіб або яка-небудь особа має право займатися якою б то не було діяльністю або здійснювати які б то не було дії, спрямовані на скасування прав і свобод, визнаних у цій Конвенції, або на їх обмеження більшою мірою, ніж це передбачено в ст. 17 Конвенції» [12].

Стаття 6 Конвенції містить зобов'язання для держави вимагати результатів, дозволяючи застосовувати вільний вибір методів національного права у судовій системі при умові їх відповідності вимогам вказаної статті. Справедливий судовий розгляд вимагає інтерпретації гарантій Конвенції, щоб вони були ефективними, а також конкретними.

Практика ЄСПЛ значно розвинулась з моменту прийняття Конвенції, завдяки чому зміст положень статті 6 Конвенції суттєво вдосконалився, враховуючи розвиток відносин у суспільстві, що регулюються її нормами.

Щоб визначити відповідність процесу принципам справедливого судового розгляду, судова практика у власній інтерпретації часто використовує спосіб глобальної оцінки, сутність якого полягає в тому, що різні гарантії ст. 6 Конвенції є тільки гранями справедливого судового розгляду. Відповідно до вищезазначеного, норма п. 2 щодо презумпції невинуватості та п. 3 стосовно визначення прав обвинуваченого є елементами загального поняття справедливого судового розгляду, зафіксованого в п. 1 цієї статті.

Пункт 1 ст. 7 Конвенції включає правило не тлумачити кримінальний закон, заборону використовувати його до правопорушень, про які він

замовчує. Стаття 7 забороняє зворотну дію закону, яка обтяжує покарання [13, с.117].

Так, у Справі «Коккінакіс проти Греції» від 25 травня 1993 р. зазначено, що: «стаття 7 (п. 1) не обмежується заборонаю зворотної дії закону до невігоди обвинуваченого. Вона затверджує в ширшому плані принцип – немає злочину та покарання без вказівок про них у законі, звідки слідує висновок про те, що кримінальний закон не можна застосовувати розширено на шкоду обвинуваченому, зокрема аналогічно» [12]. Вважаємо, що вказаний принцип потребує уточнення в межах автономного тлумачення правових понять, в момент застосування судом, пов'язаним із кваліфікацією якогось правопорушення внутрішнім законодавством. Наприклад, відповідно до національного законодавства правопорушення можна віднести до адміністративних, а ЄСПЛ дивлячись на його ознаки і тяжкість покарання може віднести його до кримінального обвинувачення [13, с.118].

Щодо проблеми відсутності базових критеріїв використання практики ЄСПЛ та Конвенції в рішеннях суду, влучно вказує П. М. Рабінович, що «справжній смисл багатьох норм Конвенції, сформульованих здебільшого в надто абстрактній, часто оціночній формі, конституують, з'ясовують лише після їх тлумачення та застосування в рішеннях Суду. Практика Суду (це сотні рішень) розвивається за відверто прецедентним принципом. І тому знання й урахування прецедентних рішень ЄСПЛ, засвоєння специфіки його професійного мислення, його «правового менталітету» – одне з найактуальніших завдань, що постають нині перед суддями та будь-якими іншими суб'єктами захисту прав людини в Україні» [15, с.67].

Конвенція є важливим засобом залучення в правову систему держави європейських правових цінностей, що стосуються захисту прав людини й мають високий гуманістичний потенціал. Враховуючи панування деформованого стану правосвідомості в українському суспільстві, в першу чергу в середовищі державної бюрократії, та зневагу до законодавства, Конвенція відкриває новий горизонт завдань у питаннях розбудови

демократії в Україні, з основними засадами якої правові акти країни повинні контролюватися на предмет відповідності основним правам та свободам людини і громадянина з метою обмеження державної влади [8, с. 365].

Україна визнає на своїй території юрисдикцію ЄСПЛ в усіх питаннях, що стосуються застосування та тлумачення Конвенції. Отже, рішення ЄСПЛ є офіційним тлумаченням Конвенції. Тому що не існує двох однакових справ, а так само і не може бути використано однозначних підходів та застосовано стандартну процедуру для вирішення справи. Лише професіоналізм суддів у виборі методів і принципів можуть сприяти всебічному розгляду справи [8, с. 365].

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

Тлумачення норм права є науковим пізнанням, що являє собою складну розумову діяльність, направлену на з'ясування і роз'яснення волі законотворця, що об'єктивована в нормі права, а також результати цієї діяльності. Тлумачення є важливим політико-юридичним елементом виявлення чіткого змісту права. Юридичне тлумачення є загальнообов'язковим в процесі реалізації правових норм. Потреба тлумачення визначається тим, що нормативно-правові акти включають загальні, часто абстрактні норми, що потребує серйозної розумової діяльності, з застосуванням правових та інших спеціальних знань. В той же час тлумачення виступає як внутрішній розумовий процес, який не виходить за межі свідомості самого суб'єкта-інтерпретатора. Через це потрібно вважати, що тлумачення – це не лише з'ясування, а й роз'яснення норми права. В наш час в нашій країні питання тлумачення набирає актуальності і має вагоме значення для практичної правової діяльності.

Конвенція про захист прав та основоположних свобод є важливим засобом залучення в правову систему держави європейських правових цінностей, що стосуються захисту прав людини й мають високий гуманістичний потенціал. Враховуючи панування деформованого стану

правосвідомості в українському суспільстві, в першу чергу в середовищі державної бюрократії, та зневагу до законодавства, Конвенція відкриває новий горизонт завдань у питаннях розбудови демократії в Україні, з основними засадами якої правові акти країни повинні контролюватися на предмет відповідності основним правам та свободам людини і громадянина з метою обмеження державної влади.

Україна визнає на своїй території юрисдикцію ЄСПЛ в усіх питаннях, що стосуються застосування та тлумачення Конвенції. Отже, рішення ЄСПЛ є офіційним тлумаченням Конвенції. Всі раніше зазначені принципи не є єдиними, які застосовує ЄСПЛ при тлумаченні Конвенції. Тому що не існує двох однакових справ, а так само і не може бути використано однозначних підходів та застосовано стандартну процедуру для вирішення справи. Лише професіоналізм суддів у виборі методів і принципів можуть сприяти всебічному розгляду справи.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ ТЛУМАЧЕННЯ КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ТА ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД

2.1 Методи та способи тлумачення прав та основоположних свобод 1950 року

Відповідно до статті 32 Конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 року, всі питання, що мають відношення до тлумачення, інтерпретації, а також використання норм Конвенції і протоколів до неї, є справою Європейського Суду з прав людини. Окрім того, стаття 30 Конвенції говорить про те, що, коли справа, яка є на розгляді в Палаті підіймає важливе питання, яке відноситься до тлумачення положень Європейської конвенції чи Протоколів до неї, або коли вирішення питання може суперечити з вже ухваленою Судом постановою, Палата має право до моменту ухвалення своєї постанови уступити юрисдикцію на користь Великої Палати, при умові, що жодна із сторін не має заперечення проти цього. Враховуючи це, Суд завдяки роботі в Палатах має використовувати норми Європейської конвенції щодо справ, що надходять від представників різноманітних правових систем країн – членів Європейської конвенції, де всі мають свою власну структуру і в яких діють різні правові доктрини. Також, судді Європейського Суду представляють інтереси різних країн і різних правових шкіл Старого Світу [16, с. 37-40].

Виходячи з цього виникає питання щодо методів тлумачення Європейської конвенції, які Суд має використати для того, щоб з максимальною ефективністю та справедливістю ухвалити рішення по справі.

На думку науковця Андрія Нікуленка, є шість головних методів тлумачення Європейської конвенції:

- еволюційне тлумачення;
- автономне тлумачення;
- порівняльне тлумачення;
- межі оцінювання;

- принцип пропорційності;
- відповідність застосовуваних положень [16, с. 41].

В першу чергу, Європейська конвенція є міжнародною домовленістю і, отже, до неї, з метою тлумачення мають використовуватись норми Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року (далі у тексті – Віденської конвенції). Європейський Суд має переконання, що Віденська конвенція маж застосовуватись, бо норми статей 31 і 33 регулюють загальні принципи міжнародного права щодо тлумачення домовленостей серед країн. Отже, варто посилатися на них при тлумаченні Європейської конвенції.

Еволюційне тлумачення. А. Нікуленко надає пояснення еволюційному тлумаченню як інтерпретації норм закону у світлі сучасних інтелектуальних концепцій чи ідеологій.

Однак еволюційний метод варто застосовувати дуже обережно. За висловленням науковиці-міжнародника І. Суходубової: «Не може бути завданням особи, що тлумачить, зміна змісту норми; але якщо зміст норми піддався змінам у соціальних реаліях, той, що тлумачить, повинен узяти це до уваги» [17, с. 264-265].

Автономне тлумачення. Частіше за все питання виникає в тому, чи Європейський Суд при розгляді справи тлумачить правові поняття і терміни автономно, чи застосовує ті значення, які такі вирази мають у вітчизняних правових системах. Як приклад того, що в певних ситуаціях Суд звертається до внутрішнього законодавства держав-членів, можна розглядати ч. 2 статей 8, 9, 10, 11 Європейської конвенції, які встановлюють можливості обмеження вказаних у частинах перших цих статей прав. Так, наприклад, у ч. 2 статті 9 зазначено, що «свобода сповідувати свою релігію чи переконання під лягає лише тим обмеженням, які передбачені законом...» [12].

Виходячи з цього, Суд розглядає це питання з позиції внутрішньодержавного законодавства. Іншу ситуацію ми можемо побачити тоді, коли Європейський Суд встановлює питання прийнятності скарги.

Згідно зі статтею 35 Європейської конвенції Суд може прийняти справу до розгляду тільки після того, коли вичерпані всі внутрішньодержавні засоби юридичного захисту і в період 6-ти місяців з моменту встановлення вітчизняними судовими органами остаточного рішення по справі [12]. Так Суд, в момент тлумачення ранішеказаного положення, встановив, що мають бути використані всі такі вітчизняні засоби, які «доступні й ефективні». Іншими словами, Європейський Суд доносить, що досить пройти національну апеляційну інстанцію, для того щоб мати можливість подавати скаргу про порушення права, встановленого Європейською конвенцією. Якщо взяти до увагу судову систему нашої країни, то кінцевою інстанцією, де є можливість оскаржити рішення суду загальної інстанції, є Верховний Суд України, однак для звернення до Європейського Суду є обов'язковим. Вистачить проходження апеляційної інстанції.

Порівняльне тлумачення. При інтерпретації власне норм Європейської конвенції, Європейський Суд подекуди звертається до посилань на інші міжнародні договори. Наприклад, для тлумачення виразу «примусова праця» в задумі статті 4 пункту 2 Європейської конвенції використовується Конвенція Міжнародної організації праці N 29 1930 року.

Щодо тлумачення статті 6, пунктів 3 (б) і (с) Європейської конвенції, Суд застосував статтю 14 § 3 (б) Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року (далі – МПГПП).

Вважаємо, варто зазначити, що в документах, які видаються в рамках Ради Європи, використовуються поняття, значення яких напрацював Європейський Суд протягом довгих років своєї практичної діяльності.

Межі оцінювання. Європейська конвенція встановлює межі прав, умови, що докладаються для їх задоволення, і прийнятність обмежень, що встановлені державою, використовуючи основні, загальні терміни. Європейський Суд також контролює, чи держави використали всі заходи на свій розсуд, що не можуть суперечити розумному глуздові, і чи вони не вийшли за прийнятні межі. Це правило не використовується тільки у випадку

судового рішення, прийнятого уповноваженими органами певної держави щодо ситуації, що виправдовує обмеження [18, с. 249-251].

Принцип пропорційності. Коли виникає ситуація, чи мала держава право втрутитись у використання права особою, то застосовується цей метод. Принцип пропорційності є коригуючим до принципу меж оцінювання, які в сумі дають всебічний результат при вирішенні справи.

Сподівання на повноваження, що використовуються (т. зв. теорія «implied powers»). Структура, яка уповноважена контролювати межі компетенції, які є потрібними для виконання норм договору. Іншими словами, Європейський Суд має здійснювати перевірку виконання положень Конвенції сторонами, які є її членами.

Інституції Конвенції ще до моменту вступу в законну силу 11 Протоколом, застосовували теорію «implied powers», з метою визначення меж своєї діяльності. Наприклад, Європейський Суд, виконуючи повноваження укладати свої власні правила процедури, що є наданими йому колишньою статтею 55 Конвенції, відніс до цих правил можливість відмінити юрисдикцію щодо Великої Палати, попри те, що стаття 43 Конвенції наголошує, що Суд має засідати як Палата, визначена жеребкуванням [18, с. 261-263].

Підсумовуючи варто вказати, що всі вказані вище методи є не єдиними, які використовує Європейський Суд з прав людини при тлумаченні Європейської конвенції. Бо як не існує двох однакових справ, не може бути використано й цілком однозначних підходів та застосовано основні методи при вирішенні кожної справи. Тільки ефективний, творчий підхід та професіоналізм у виборі й застосованні методів суддями можуть сприяти її всебічному розгляду.

2.2 Практика Європейського суду з прав людини як джерело тлумачення Конвенції 1950 р.

В наш час правова наука України перебуває на етапі входження в правовий простір Європи. Врахувавши необхідність адаптації правової системи нашої країни до норм міжнародного права, вагомим є аналіз юридичної практики та юридичного досвіду Європи. Згідно ст. 17 Закону України «Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини» в момент розгляду справ, судові органи використовують норми Конвенції та практику Європейського суду з прав людини як джерело права, тому актуальності набирає проблема дослідження джерел та форм права.

Відомі правознавці, такі як Т. Гоббс, Ш. Монтеск'є, Г. Гроцій розглядали джерела права разом з іншими правовими поняттями, наприклад поняттям права, його використанням і інтерпретацією.

Г. Кельзін вважає, що джерело права – це абстрактне поняття, яке має не тільки одне значення, а більше. Ним можна позначати законодавство, звичай і договір, а також всі способи правозастосування. Саме виходячи з цього під джерелом права варто вважати базову частину чинного правопорядку – засадничу норму. Але по факту лише позитивно-правова основа дійсності правової норми, тобто вища позитивна правова норма, яка регулює вироблення нижчої норми, іменується як «джерело». В цьому випадку конституція є джерелом розроблених законодавчим органом чи за допомогою узвичаєння загальних норм права, а інші – джерелом рішення суду [19, с. 157].

Принцип неухильного дотримання основних прав людини є одним з базових в роботі Ради Європи, що й фіксується у Конвенції 1950 р. Європейський суд з прав людини, що є структурною одиницею Ради Європи, є також елементом міжнародних правозахисних інститутів системи захисту людських прав в Європі. Судові висновки та рекомендації безпосередньо впливають на розвиток та реформи сьогоденних вітчизняних систем захисту

прав, пряме використання юридичних стандартів Європи в момент прийняття рішень внутрішньодержавними судами. Їх вплив визначається й на утворення вітчизняних норм захисту прав людини в нашій державі. Суть його виникнення як регіонального міжнародного суду з метою захисту прав людини знайшла свій прояв одразу після Другої світової війни, в момент дискусії щодо прийняття Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, але свою діяльність він почав тільки у 1958 році.

Камінська Н. влучно зазначає, що ЄСПЛ створює деякі прецедентні правові положення і при умові, що в перспективі, в момент вирішення справи щодо певної країни, він встановлює там таку ж саму ситуацію з порушенням права людини, то зрозуміло, що він використовує однаковий метод, як і в справі, що вирішувалась до цієї [20, с. 229-230]. ЄСПЛ пропонує вітчизняним судам напрямок розвитку захисту прав людини. Він ніколи не відступав від власних прецедентів, крім ситуацій, коли є вагомі причини, як змушують відкоректувати тлумачення Конвенції 1950 р. через зміну суспільних цінностей чи звичайних життєвих умов. Суд в цьому випадку не лише не відходив від власних прецедентів щодо постанов, що виносяться проти держав-відповідачів, а також наголошував, що такі ж самі європейські стандарти мають бути дотримані абсолютно всіма державами – членами Ради Європи. Відповідність Судом принципу помірної доктрини чи прецеденту відбувається в інтересах додержання визначеності права, гармонічної еволюції конвенційної прецедентної практики, рівноправності, верховенства права й політичного плюралізму. Якби він не здійснював цього, його прецедентне право було б хаотичне. В цьому випадку можна було б вести мову, що Суд застосовує неоднозначні стандарти: для певних європейських країн деякі дії держави були б визнані порушенням прав людини, а для інших такі ж однакові дії порушенням би не були. Виходячи з цього національні суди мають, звертати увагу на загальну прецедентну практику Суду, про що говорить Голова Європейського суду з прав людини.

В. Первомайський вказує, що судовий прецедент, що виник завдяки практичній діяльності ЄСПЛ, варто використовувати як джерело права України [21, с. 185]. Суддя Європейського суду з прав людини С. Шевчук зауважує, що прецедентне право з прав людини Європи є додатковим джерелом права при використанні й інтерпретації конституційних норм про права людини, які є тотожними з основними правами, зафіксованими в статтях Конвенції 1950 р. Громадянин, що хоче звернутись до ЄСПЛ не має посилається на цю Конвенцію у внутрішніх судах, при умові, що він посилається на норми національного законодавства такого ж змісту [10, с. 146].

Використання практики ЄСПЛ джерелом права в Україні, як вважає С. Шевчук, передбачено також переконанням практичної доцільності, бо за твердженням Венеціанської комісії «За демократію через право», при умові обмеження національних ресурсів значно краще витратити кошти на реформи, що зможуть допомогти попередити порушення норм Конвенції, ніж платити відшкодування тим особам, що вже постраждали від таких порушень [10, с. 147-148].

Висновки ЄСПЛ є для вітчизняних органів влади джерелом права, але практика вирішення різних судових спорів може дати можливість зробити деякі висновки щодо покращення норм вітчизняного законодавства. Це є базою у питаннях відповідності рішень судів нашої країни нормам Конвенції 1950 р.

Формулювання ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» щодо використання практики Суду як джерела права не є коректним, бо вказана норма Закону може дати можливість вказувати, що Європейський суд з прав людини створює право, яке не відповідає дійсності. Коректніше вказувати, що практична діяльність Суду є джерелом інтерпретації Конвенції 1950 р.

Спочатку можна подумати, що ЄСПЛ формує обов'язкові норми, здійснює цю діяльність він керуючись нормами Конвенції 1950 р. Наприклад,

щодо розслідування заяв про катування науковець А. Бущенко вказує, що ЄСПЛ, орієнтуючись на ст. 1 Конвенції 1950 р. разом зі статтями 3 та 13, сформував обов'язок проводити об'єктивне та всебічне розслідування у всіх ситуаціях, коли органам державної влади стає відома інформація про можливе використання катувань [22, с. 185].

Враховуючи вищезазначене, можна дійти висновку, що рішення Європейського суду з прав людини є джерелом тлумачення Конвенції 1950 р. Виходячи з цього, суди України зобов'язані використовувати практику ЄСПЛ.

2.3 Особливості тлумачення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та застосування практики Європейського суду з прав людини під час здійснення судочинства в Україні

Європейський суд з прав людини відіграє ключове значення у захисті прав людини на міжнародній арені, а також його рішення допомагають підвищити ефективність захисту прав громадян на території нашої держави. Як зазначає О. Соловйов, постанова Європейського суду з прав людини має сенс і має в момент, коли вона реалізована органами влади, що допустили порушення норм Конвенції. Одним із таких органів є суд і його процесуальні можливості встановлені положеннями процесуального законодавства [23, с. 16-17].

Необхідність тлумачення Конвенції полягає у формулюванні приписів цього документа максимально гнучкими, де є багато загальних термінів, що мають широку дискрецію державних правозастосовних органів, наприклад право діяти на власний розсуд, отже потребують розроблення однозначних правил їх тлумачення. Тлумачення норм Конвенції, які встановлюють права людини, не може бути ефективним без застосування практики Європейського суду, бо в його компетенції окремі повноваження щодо тлумачення її положень.

Найпопулярнішими переконаннями щодо правової суті рішень ЄСПЛ є розуміння рішень як інтерпретаційних актів і судових прецедентів. Натомість, варто виділити три способи застосування Європейської конвенції в правовій системі нашої держави:

- прийняття спеціальних законів;
- тлумачення наявних законів згідно Конвенції;
- використання норм міжнародного правау світлі ст. 9 Конституції

України [24, с. 198-201].

Тенденція посилатися на Конвенцію та її тлумачення в рішеннях ЄСПЛ, склалася в державах, які не інкорпоровали її у внутрішнє право, що дає змогу уникнути колізії між Конвенцією та вітчизняним правом.

При умові, що закінчились всі національні засоби захисту прав в Україні, то людина має змогу звернутися зі скаргою до ЄСПЛ при умові, що її скарга відповідає вимогам про потребу використання таких, якщо Страсбурзький суд погодиться з цим. Також варто пам'ятати, що, відповідно до позиції Європейського суду, проблема використання вітчизняного законодавства належать в першу чергу до компетенції національних судів, і Страсбурзький суд може не погодитися з ними тільки у випадку довільного, непередбачуваного використання норм національного права, відмови розглянути критичні докази, що відповідають їм, що стосуються відповідного питання, а також надати мотивування, яке стосується того, чому такі аргументи і докази ним знехтувані.

Скаргу, яка подана до використання внутрішньодержавних засобів юридичного захисту, буде оголошено непринятною або взагалі не буде зареєстровано як подану передчасно. Але як виняток стосовно випадків, що потребують термінового розгляду, Європейський суд з прав людини може зареєструвати скаргу до вичерпання вітчизняних засобів правового захисту, бо згідно відповідно до практики ЄСПЛ, національні способи захисту прав мають бути вичерпані до моменту розгляду скарги на предмет прийнятності, яке може бути відкладене.

Суд має можливість на вимогу Комітету міністрів виносити консультативні висновки з правових питань, що стосуються інтерпретації норм Конвенції та ці висновки не порушують ні питання, що стосуються змісту чи обсягу прав або свобод, вказаних у розділі I Конвенції і Протоколах до неї, ні інші проблеми, які Суду або Комітету Міністрів, варто було б зачепити під час розгляду якого-небудь звернення, згідно п. 1, 2 ст. 47 Конвенції [12].

В момент ратифікації держави мають можливість скласти заяви про тлумачення, де визнано дію якоїсь норми Конвенції у тлумаченні, що встановлено характерними особливостями правової системи держави та надано ними. Прямо в Конвенції не можна знайти термін «заява про тлумачення під час ратифікації». Однак, на практиці подання в ратифікаційних документах такого змісту заяв не було заперечень. Варто тільки брати до уваги, що зміст заяв про тлумачення не може суперечити положенням і цілям Конвенції. Подані під час ратифікації нечисленні обмовки були враховані Судом у наступній юридичній діяльності, з вказівкою в рішенні, що незважаючи на те, що дія державної влади є порушенням деякої статті Конвенції, воно не є таким через обмовку, зроблену цією країною. Але Суд вважає себе компетентним приймати рішення про відповідність обмовки, на яку посилається держава-відповідач, вимогам статті, що коментується, згідно ст. 32 Конвенції, відповідно до якої «у веденні Суду перебувають всі проблемні питання інтерпретації щодо змісту й використання норм Конвенції і до неї [12].

Певні правила тлумачення Конвенції прямо зазначені в її тексті. Згідно ст. 55 держави-учасники «без спеціальної угоди про це», не скористаються іншими способами для вирішення між ними суперечностей щодо тлумачення або використання Конвенції [12].

Багато статей Конвенції мають заборонні норми щодо здійснення процедури тлумачення. Наприклад, існує положення щодо тлумачення тексту всієї Конвенції: «Ніщо в цій Конвенції не може тлумачитися як таке, що

означає, що яка-небудь держава, яка-небудь група осіб або яка-небудь особа має право займатися якою б то не було діяльністю або здійснювати які б то не було дії, спрямовані на скасування прав і свобод, визнаних у цій Конвенції, або на їх обмеження більшою мірою, ніж це передбачено в ст. 17 Конвенції» [12].

Стаття 6 Конвенції зобов'язує державу домагатися результатів, дозволяючи застосовувати вільний вибір засобів національного законодавства у судовій системі при умові їх додержання вимогам вказаної статті й ефективності. Справедливий судовий розгляд потребує такої інтерпретації гарантій Конвенції, щоб вони були не теоретичними, а конкретними й ефективними.

Всі положення ст. 6 Конвенції більш детально можна розглянути у практиці ЄСПЛ, яка значно розвинулась з часу її прийняття, завдяки чому, як влучно вказує науковець В. Сердюк, зміст цих положень суттєво еволюціонував, з враховуючи розвиток суспільних відносин, що регулюються нормами Конвенції.

З метою встановлення відповідності процесу принципам справедливого судового розгляду судова практика у своєму тлумаченні часто використовує метод загальної оцінки, сутність якого полягає в тому, що різні гарантії у ст. 6 Конвенції є тільки гранями базової гарантії справедливого судового розгляду. Відповідно до цього твердження, вимоги п. 2 щодо презумпції невинності та п. 3 стосовно визначення прав обвинуваченого є елементами загального поняття справедливого судового розгляду, вираженого в п. 1 цієї статті.

Пункт 1 ст. 7 Конвенції включає правило не тлумачити кримінальний закон, розширено через дію принципів *nullum crimen, nulla poena sine lege* і заборону використовувати його до правопорушень, про які він замовчує.

Стаття 7 забороняє зворотню дію закону, яка обтяжує покарання. У практиці Європейського суду тлумачення цих заборон наведено в рішенні по справі «Коккінакіс проти Греції» від 25 травня 1993 року [14]: «Стаття 7 (п.

1) не обмежується заборонаю зворотної дії закону до невігоди обвинуваченого. Вона затверджує в ширшому плані принцип – немає злочину та покарання без вказівок про них у законі, звідки слідує висновок про те, що кримінальний закон не можна застосовувати розширено на шкоду обвинуваченому, зокрема аналогічно».

Але такий загальний для світової практики правосуддя принцип потребує конкретизації в межах індивідуального тлумачення правових термінів, в момент використання судом, пов'язаним із кваліфікацією певного правопорушення вітчизняним законодавством. Наприклад, відповідно до вітчизняного законодавства правопорушення відносять до адміністративного, а ЄСПЛ за його кваліфікаційними ознаками і тяжкістю покарання може віднести його до кримінального обвинувачення. В результаті правопорушення підходить під дію п. 1 ст. 6 і ст. 7 Конвенції. Але в разі розгляду справи в рамках кваліфікації, наданої внутрішнім законом, це було б неможливо. Але практиці є й дещо інший варіант: за вітчизняним законодавством правопорушення кваліфіковано як злочин, але Суд змінює його кваліфікацію. Цього досягають через компетенцію Суду щодо гнучкості застосування принципу *nullum crimen sine lege*.

Вважаємо, що варто підійняти проблему відсутності однозначних критеріїв використання практики Європейського суду та Конвенції в рішеннях Суду, про яку говорить Ю. Власов: «справжній сенс більшості положень Конвенції, створених в певній мірі в абстрактній, часто оціночній формі, з'ясовують тільки після їх інтерпретації та використання в рішеннях Суду. Практика Суду еволюціонує за прецедентним принципом. Виходячи з цього, знання і урахування прецедентних рішень Суду, засвоєння специфіки його професійного мислення, його «правового менталітету» – одне з основних завдань, які виникають перед суддями, а також іншими суб'єктами захисту прав людини в Україні» [25, с. 180].

У справі «Опуз проти Туреччини» ЄСПЛ визнав наявність де-факто *erga omnes* (з лат. «щодо всіх») ефекту своїх рішень, вказавши про потребу

враховувати його висновки також у рішеннях стосовно інших держав-учасниць, бо Суд надає кінцеве тлумачення прав і свобод, встановлених Розділом 1 Конвенції.

Україна повністю визнає на своїй території юрисдикцію Європейського суду з прав людини в усіх питаннях стосовно тлумачення та застосування Конвенції. Виходячи з цього, рішення Європейського суду з прав людини є офіційними тлумаченнями Конвенції, а отже, використання рішень Європейського суду є в той же час застосуванням Конвенції. Цей підхід встановлено в процесуальному законодавстві України, в судовій сфері застосування Конвенції та практики ЄСПЛ забезпечено розробленням відповідних змін і норм прецедентного права, створеного рішеннями ЄСПЛ у вітчизняне законодавство [27, с. 108].

Також механізм звернення до прецедентної практики Європейського суду з прав людини є невідпрацьованим, характеризується несистемністю, тому одним з найважливіших умінь, яким варто опанувати всім суб'єктам захисту прав людини в Україні, зокрема – суддям, – засвоєння «специфіки правового мислення», яке продукують і стверджують завдяки Європейському суду з прав людини. Відповідність рішень національних судів нормам Конвенції має бути основним фактором в момент розв'язання питання щодо конкуренції правових позицій Європейського суду з прав людини, включно з конституційними судами.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

Вказані в другому розділі способи та методи тлумачення є не єдиними, які використовує Європейський Суд з прав людини при тлумаченні Європейської конвенції. Бо як не існує двох однакових справ, не може бути використано й цілком однозначних підходів та застосовано основні методи при вирішенні кожної справи. Тільки ефективний, творчий підхід та професіоналізм у виборі й застосуванні методів суддями можуть сприяти її всебічному розгляду.

Рішення ЄСПЛ є джерелом тлумачення Конвенції 1950 р. Виходячи з цього, суди України зобов'язані використовувати практику ЄСПЛ.

Механізм переходу до прецедентної практики Європейського суду з прав людини є невідпрацьованим, характеризується несистемністю, тому одним з найважливіших умінь, яким варто опанувати всім суб'єктам захисту прав людини в Україні, зокрема – суддям, – засвоєння «специфіки правового мислення», яке продукують і стверджують завдяки Європейському суду з прав людини. Відповідність рішень національних судів нормам Конвенції має бути основним фактором в момент розв'язання питання щодо конкуренції правових позицій Європейського суду з прав людини, включно з конституційними судами.

ВИСНОВКИ

1. Конвенцію ратифікували уряди десяти країн – членів Ради Європи в столиці Італії 4 листопада 1950 року англійською і французькою мовами. У Конвенції зазначено, що обидва тексти мають рівну юридичну силу, кожен існує тільки в одному виданні, і має зберігатись в архіві Ради Європи. Генеральний секретар Ради Європи відправляє засвідчені копії Конвенції кожній державі, які її ратифікували. Конвенція стала базисом всієї структури міжнародно-правового регулювання в галузі прав людини, її законних інтересів, стартовою точкою на шляху цивілізованих європейських держав до втілення в життя загальнолюдських цінностей.

Конвенція закріплює найважливіші цінності суспільства – основні права та свободи людей, що тлумачаться Європейським судом очевидно становлять основу пзахисту прав. Спільні цінності, не відносяться до певної нації, вони не є переконаннями окремих людей, а являють собою загальноцивілізаційну, загальнокультурну цінність, незалежно від держав, ідеологій або релігій. Тому це дає підстави для визнання пріоритетності норм Конвенції та практики ЄСПЛ щодо норм вітчизняного законодавства, а інтерпретація Конвенції та практики ЄСПЛ, звичайно, є способом подолання суперечностей в процесі розгляду справ, що відносяться до захисту права, гарантованих Конвенцією.

2. Юрисдикція ЄСПЛ має свій вплив на всі проблеми, які відносяться до інтерпретації і використання Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а також Протоколів до неї. Наша держава повністю визнає на своїй території юрисдикцію ЄСПЛ в усіх справах відносно тлумачення і застосування Конвенції.

Отже, рішення ЄСПЛ є офіційними тлумаченнями Конвенції, а тому, використання рішень Європейського суду є в той же час застосуванням Конвенції. Цей спосіб міститься в процесуальному законодавстві нашої країни, в судовій сфері використання Конвенції та практики ЄСПЛ

зафіксовано завдяки окремим змінам до законодавства і положенням прецедентного права, побудованого рішеннями ЄСПЛ у вітчизняне законодавство. Також процедура звернення до прецедентної практики ЄСПЛ є недопрацьованим, для нього є характерною несистемність, тому найважливішим завданням, яким треба опанувати всім суб'єктам захисту прав людини, наприклад – суддям, – розуміння «специфіки правового мислення», яке стверджують завдяки Європейському суду з прав людини. Відповідність рішень національних судів положенням Конвенції є основним фактором вирішення справи щодо конкуренції правових позицій ЄСПЛ, включно з конституційними судами.

3. Конвенція є дійсно дуже впливовим способом залучення у правову систему нашої країни європейських юридичних цінностей, що відносяться до захисту прав людини та мають серйозний гуманітарний потенціал.

Використання Конвенції в нашій країні дає можливість замінити унітарні позитивістські погляди на право і ввести в теорію та практику потрібний плюралізм, що включає рецепцію природного права; використати розвинуті принципи і методи інтерпретації норм про права людини; змінити стиль винесення судових рішень; розвинути конституційну юриспруденцію основних прав людини.

Незважаючи на перевагу правового нігілізму в Україні, в першу чергу в середовищі державної бюрократії, на неповагу до законів та Конституції України, з ратифікацією Конвенції виділяється новий горизонт завдань у питаннях розбудови конституційної демократії в Україні, відповідно до основних засад якої будь-які правові акти держави повинні контролюватися на відповідність загальним правам та свободам громадян.

4. Особливість формулювання норм Конвенції як абстрактних і досить неоднозначних дає можливість ЄСПЛ застосовувати телеологічний спосіб інтерпретацій майже в кожній справі. Також через те, що суспільні відносини завжди розвиваються, ЄСПЛ має надавати нормам Конвенції сучасного значення, тобто застосовувати еволюційне тлумачення. Але вибір

способів інтерпретації ЄСПЛ судом безпосередньо залежить від специфіки кожної справи, тому, на нашу думку, задля більш ефективного захисту прав і свобод громадян ЄСПЛ має застосовувати всі вказані раніше способи разом.

5. Врахувавши певний вплив на правову систему та на судову практику України, переконані, що проблема виконання рішень є актуальною у подальшому розвитку нашої держави як демократичної, правової та соціальної країни, а також буде відповідати взятим нею зобов'язанням як члена Ради Європи та держави, що ратифікувала Конвенцію 1950 року.

Однак, згідно вищезазначеного варто зазначити, що вплив практики ЄСПЛ має кореспондувати і законодавчим змінам для ефективного виконання зобов'язань України в рамках положень Європейської Конвенції, що наразі потребує конкретних та швидких кроків, зважаючи, що судова практика завжди розвивається, але для неї потрібні відповідні стандарти, де основним стандартом є в першу чергу виконання державою рішень суду.

6. Практика показує те, що Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом є структурним елементом вітчизняного законодавства України, її норми мають переважний характер та є обов'язковими для виконання на всій території нашої країни. А практика внутрішніх судів України розказує про початок процесу використання не лише норм Угоди про асоціацію, а також практики ЄСПЛ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Шевчук С. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні. К.: Реферат, 2007. 640 с.
2. Левенець Б. Моделі судового правозастосування: концептуальні засади сутності та змісту: дис. ... канд. юрид. наук. К., 2020. 217 с.
3. Настасяк І. Тлумачення правових норм: навчальний посібник. Львів: ЛДУВС, 2009. 336 с.
4. Яновська А. Судова правотворчість: аномалія чи іманентна властивість правосуддя. *Право України*. 2016. № 10. С. 38-48.
5. Боярцев В. Акти тлумачення норм права: питання теорії та практики: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2017. 284 с.
6. Андрієвський М. Наукове розуміння тлумачення норм права. *Науковий вісник Сумського національного університету. Серія юридична*. 2015. Вип. 4. С. 12-24.
7. Дмитрова А. Теоретико-правові засади нормативного тлумачення: дис. ... канд. юрид. наук. Івано-Франківськ, 2017. 221 с.
8. Ляшенко Р.Д., Добровінський М.М. Тлумачення Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод у світлі сучасних концепцій праворозуміння. *Часопис Київського університету права*. 2020. №3. С. 361-365.
9. Головатий С. Нові можливості захисту прав людини в Україні *Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі*. 2009. № 1. С. 11
10. Шевчук С. Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод: практика застосування та принципи тлумачення у контексті сучасного українського праворозуміння. *Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі*. Харків. 2019. С. 125-148.

11. Ільченко І. Деякі питання застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики ЄСПЛ в Україні. 2009. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_14103 (дата звернення: 20.09.2020).
12. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Конвенцію ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.1997 р. Редакція від 2.10.2013 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 15.11.2020).
13. Антошкіна В. Особливості тлумачення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та застосування практики Європейського суду з прав людини під час здійснення судочинства в Україні. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2019. № 2. С. 117–118.
14. Рішення ЄСПЛ «Коккінакіс проти Греції» (Kokkinakis v. Greece). URL: <http://www.rrpoi.narod.ru/echr/translation/translation/kokkinakis.htm> (дата звернення: 28.09.2020).
15. Рабінович П. Рішення Європейського суду з прав людини: до характеристики концептуально-методологічних засад їх обґрунтування. *Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі*. 1999. № 1. С. 67.
16. Нікуленко А. Правотворчість судової влади: перспективи впровадження на території України. *Наукові записки Київського університету права*. 2018. Вип. 8. С.37-45.
17. Суходубова І. Динамічне тлумачення як засіб адаптації текстуальної форми законодавства до змін суспільних відносин. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Сер. : Економічна теорія та право. 2014. № 2. С. 264-272.
18. Жуков В. Тлумачення юридичних норм. *Праці Ужгородської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту місцевого самоврядування Національної академії правових наук України / Редкол.: П.М. Жуков (голов. ред.) та ін. Серія І. Дослідження та реферати. Вип. 17. Ужгород: СПОЛОМ, 2018. С. 249-253.*

19. Кельзен Г. Практика конституційних судів щодо застосування рішень Європейського суду з прав людини: конкуренція правових позицій. *Visegrad Journal on Human Rights*. № 3. 2016. С. 157–162.
20. Камінська Н. Механізми захисту прав людини в рішенні ЄСПЛ щодо дружнього врегулювання проти України. *Науковий вісник приватного та публічного права*. 2018. Вип. 1. Т. 2. С. 229–230.
21. Первомайський В. Тлумачення в судовій практиці: поняття та особливості: дис. ... канд. юрид. наук. К., 2016. 185 с.
22. Бущенко А. Особливості тлумачення юридичних норм щодо прав людини: дис. ... канд. юрид. наук. К., 2018. 20 с.
23. Соловійов О. Застосування Європейської конвенції з прав людини та практики Страсбурзького суду в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. К., 2011. 116 с.
24. Гранюк О. Тлумачення міжнародних договорів: теорія і досвід Європейських міжнародних судових органів Наукове видання Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2017. 205 с.
25. Власов Ю. Проблеми тлумачення норм права: монографія. К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2011. 180 с.
26. Рішення ЄСПЛ «Опуз проти Туреччини» (*Opuz v. Turkey*). URL: <http://www.rroi.narod.ua/echr/translation/translation/opuzvterkey.htm> (дата звернення: 30.09.2020).
27. Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя. Науково-методичний посібник для суддів. 2015. 208 с.